

TELHAB HALAÇÇASI KİPLİK YAPILARI ÜZERİNE NOTLAR*

*Hasan GÜZEL***

Öz: Eskicil sesbilgisi, biçimbilgisi ve söz varlığı özellikleriyle Türk dilleri arasında özel bir yere sahip olan Halaçça, yüzyıllarca İran'da varlığını sürdürmüştür. Bu süreçte, Farsçanın yoğun etkisi nedeniyle birçok köyde yok olan Halaçça bazı köylerde varlığını devam ettirmiştir. Bu köylerin başında gelen Telhab'da Halaçlar, Oğuzlar ve Farslar yaşamaktadırlar. Köydeki çok dilli ortam dil ilişkilerinin sürekliliğini sağlamış, bunun sonucunda Farsça-Halaçça-Oğuzca arasında dil kopyalamalarına neden olmuştur. Özellikle prestijli dil olan Farsçadan birçok dil birimi Halaççaya kopyalanmıştır. Dil ilişkileri sonucunda, Telhab Halaççasında yeni kiplik işaretleyicileri kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, kipliğin anlambilimsel çatı ulamlarından *gereklilik*, *olasılık* ve *istek* ifadelerinin dil ilişkileri sonucunda Telhab Halaççasında kullanım çeşitliliği üzerinde durulacaktır. Çalışmada verilen örnekler alan araştırması sonucu elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Halaçça, kod kopyalama, kiplik yapıları, istek, zorunluluk, olasılık.

Notes on the Modal Structures of Talkhabi Khalaj

Abstract: The Khalaj language, significant among Turkic languages due to its archaic phonetical, morphological and vocabulary properties, existed in Iran for centuries. During this process, the Khalaj language continued its existence in some villages, while it became extinct in many villages as a result of the intense influence of Persian. One of these villages is Talkhab inhabited by Khalajs, Oghuzs and Persians. The multilingual environment of the village ensured the continuity of language contact that resulted to language copying between Persian-Khalaj-Oghuz. In particular, many linguistic units were copied to the Khalaj language especially from Persian, the prestige language. As a result of language contact, new modal markers developed in the Khalaj of Talkhab. This study will focus on the diverse expressions of necessity, probability and volitional modality that occurred as a result of language contact. The examples used in this study are the results of field research.

Keywords: Khalaj language, code copying, modal structures, volition, necessity, probability.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 18.03.2019 - 06.07.2019

** Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye. hasan.guzel@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4201-8634.

1. Halaçlar ve Halaçça

Halaçlar günümüzde İran'da, Merkezî Eyalet'te, Aştıyân, Ferâhân, Tefreş şehirlerinde, Kum Eyaleti'nin güneybatısında toplamda 60 köyde yaşamaktadır. Bu köylerde, Halaçlar dışında Farslar ve Oğuz Türkleri de mevcuttur. İran'da yapılan nüfus sayımlarında etnik köken bilgisi işlenmediği için, Halaç nüfusu dâhil olmak üzere resmi olarak hiçbir etnik, dilsel ve dinsel grubun sayısı bilinmemektedir. Dolayısıyla Halaçların nüfusunu tahmin etmek için, farklı kaynaklara, görüşme ve gözlemlerde toplanan bilgilere başvurulur. Halaç dili ve kültürü üzerine önemli çalışmalar yapan Ali Asgar Cemrasi, Helecistan ve diğer yerleşim birimlerinde yaptığı alan araştırmalarından yola çıkarak Halaç nüfusunun yaklaşık 25,000 olduğunu ifade etmiştir (2017, s. 60).

Doerfer, Halaçlarda dil etkileşim sürecinin ileri bir aşamada olduğunu ve Halaççanın 2020 yılında ölü dil haline geleceğini ileri sürmüştür (1999, ss. 303-310). Halacistan'daki alan deneyimlerinden sonra Halaçça üzerine çalışmalar yapmış olan Kıral (2000a, 2000b) ve Bosnalı (2010) da, Halaççanın büyük bir yapısal dönüşüm içerisinde olduğunu ve Halaççanın birçok köyde hızlı bir şekilde yok olduğunu ifade etmişlerdir.

Son elli yıl içerisinde, Halaçça birçok köyde yok olmuştur. Okullarda ve kitle iletişim araçlarında sadece Farsçanın kullanılması Halaççanın yok olmasının en önemli nedeni olmuştur. Günümüzde de bu süreç devam etmektedir. Halaç nüfusun az olduğu kozmopolit köylerde (Fezabad, Harrab gibi) Halaççanın yok olma süreci daha hızlı olurken nüfusun görece daha çok olduğu köylerde ise (Telhab) dilin yok olma hızı yavaştır. Sahip olduğu nüfus ve coğrafi özellikler Telhab köyünde Halaççanın daha iyi korunmasını sağlamıştır. Telhab, Farahan'a bağlı bir yerleşim alanıdır. Telhab'ın nüfusu yaklaşık dört bindir ve nüfusun %70'ini Halaçlar oluşturur. Köyde, Halaççanın sosyal işlevi olmasına rağmen, tüm İran'da olduğu gibi Telhab'da da en prestijli dil Farsçadır. Tarafımca Aralık 2017'de Telhab'da yapılan alan araştırmasında halkın Farsçaya karşı tutumunun pozitif olduğu görülmüştür. Günümüzde, Telhablılar, çocuklarına ilk olarak Farsçayı öğretmektedirler. Halaççaya karşı tutumun daha negatif olması Halaçça konuşur sayısının her geçen gün azalmasına neden olmaktadır.

İran, yüzyıllarca Oğuzların yaşam alanı ve göç güzergâhı olmuştur. Oğuzların İran'daki hâkimiyetleri Oğuzcanın varyantlarını konuşan toplulukların İran genelinde yayılmasını sağlamıştır. Alan araştırması sırasında yapılan gözlemlerde, bu köyde yaklaşık beş yüz Oğuz Türkünün yaşadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, Telhab'da, Halaçlar ve Oğuzlar arasında dil etkileşiminin olduğu açıktır.

Telhab'da Halaççanın Oğuzca ve Farsçayla olan sürekli teması, kullanılan kiplik işaretleyicilerinin çeşitliliğini arttırmıştır. Bu çalışmada, ilişkiler sonucunda

çeşitlenen kiplik işaretleyicileri Johanson'un *kod kopyalama kuramına* göre değerlendirilecektir.

2. Kod Kopyalama

Diller farklı nedenlerle karşı karşıya gelirler. Lars Johanson, *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* adlı çalışmasında, Türk dillerinden yola çıkarak diller arasındaki ilişkilerin araştırılmasında kullanılabilecek bir model geliştirmiştir. Johanson'un kod kopyalama modeline göre, herhangi iki dilin etkileşiminde, öğeler sosyal olarak daha baskın olan bir dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A) kopyalanır. Kopyalanan unsurlar alıcı dil olan zayıf dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçerler. Bu süreçte, gereksiz sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel özellikler bırakılır, alıcı dil için gerekli olan eklemeler yapılır. Johanson'a göre kopyalar, genel, seçilmiş ve karışık olmak üzere üçe ayrılır (2007, ss. 28-29).

Genel kopyada, B diline ait bir unsur, bütün yapısal özellikleriyle (ses, bitişme, anlam ve sıklık) birlikte A dilindeki çerçeveye kopyalanır. Bu yapılar bağımsız birimler olabileceği gibi bağımlı biçimbirimler de olabilir. Örneğin İngilizceden Türkçeye kopyalanan *market* biçimbirimi (Demir, 2003, s. 40). Yine Osmanlıcadaki *-āt* (*gidişat* sözcüğündeki) bağımlı biçimbirimi Arapçadan kopyalanmıştır (Johanson, 2007, s. 31).

B diline ait karmaşık yapıların kopyaları A dilinde daha basit algılanabilir. B dilinde ek almış yapılar A dilinde kök halinde kullanılabilirler ve B dilinde cümledeki hiyerarşik düzeni gösteren bu birim A dilinde gereksiz görülebilir. Örneğin Osmanlıcadaki *fukara* sözcüğü Arapçadan kopyalanmıştır. Arapçada *fukara* sözcüğü çokluk eki almış bir birim iken Osmanlıcada tekil isim kökü olarak kullanılmıştır (Johanson, 2007, s. 31).

Seçilmiş kopyalarda ise B bloklarının belirli özellikleri örnek alınır ve A birimlerine kopyalanır. Seçilmiş kopyalarda B bloklarının bütün özellikleri kopyalanmaz. Materyal, birleşme, anlam ve sıklık özelliklerinden biri veya birkaçı kopyalanır. İng. *star* > TTü. *yıldız* (eğlence yıldızı) anlamında kullanılması bu tür kopyalara örnek verilebilir (Johanson, 2007, ss. 33-34).

Karışık kopyalar, içlerinde seçilmiş kopyaların olduğu genel kopyalara verilen addır. Johanson, bu tür kopyalara, Özb. *yarimavtomat* "yarıotomatik" < Rus. *Poluavtomat* yapısını örnek gösterir (2007, s. 36). Artzamanlı açıdan karışık kopyalar, genellikle karmaşık bir genel kopya ile birleşme kopyası arasında basamak oluşturur. Karışık kopyalar orijinallerinden farklılık gösterirler (Johanson, 2007, s. 37).

3. Telhab Halaççasında Kiplik İşaretleyicileri

Dil ilişkileri sonucunda, Telhab Halaççasında yeni kiplik işaretleme biçimleri gelişmiştir. Bu makalede Telhab Halaççasının bu işaretleme biçimleri üzerinde

durulacaktır. Kiplik, konuşurun ifade ettiği olay ya da durum karşısındaki ruh hâlini yansıtan, tutumunu belirten bir dilbilgisi kategorisidir. Konuşurun ifade ettiği önermeye yansıyan ruh hâli olasılık, tahmin, çıkarım, varsayım, yeterlilik, şüphe, izin, yükümlülük, emir, istek, rica gibi çeşitlilik gösterir (Barbiers, Beukema ve van der Wurff, 2002, s. 1). Bu anlam alanlarını işaretleyen kiplik kategorisi; biçimbilimsel, sözlüksel, söz dizimsel vs. her türlü işaretleyiciyi kapsamaktadır (Üzüm, 2017, ss. 140-141). Kiplik, bu yazıda, konuşurun öznel tutum ve görüşlerini yansıtan anlambilimsel kategori (Bybee ve Fleischman, 1995, s. 2; Bussmann, 1996, s. 754) ele alınacaktır.

Türk dilleri kiplik (modality) bildirim konusunda dil ilişkilerinden kaynaklanan bir çeşitlilik göstermektedir. Bu durumla ilgili olarak Rentzsch, kiplik ifadelerin yüzey şekillerinin farklılık gösterse de aralarında ana hatlarıyla benzerlik gösterdiklerini vurgular (2013, s. 129). Dil ilişkileri sonucunda özellikle Farsçadan kiplik işaretleyicilerinin kopyalanması Türk dilinin tarihi dönemlerinden beri görülmektedir (Aslan-Demir, 2010, Üzüm, 2017). Bu çalışmada incelenen Telhab Halaççasında, kipliğin anlambilimsel çatı ulamları *gerekliklik*, *olasılık* ve *istek*, bildirimlerinde Farsçanın yoğun etkisi olduğu görülmüştür. Farsça yapılar, Halaççada genellikle seçilmiş kopya biçiminde görülür. Bazı kiplik ulamlarının ifadelerinde genel ve karışık kopyalar da tespit edilmiştir. Telhab Halaççasındaki kiplik işaretleyicileri İran'daki diğer Türk dillerinde de genel olarak görülebilir. Bu nedenle Telhab Halaççasından verilen örnek cümleler bölgedeki diğer Türk dilleriyle de zaman zaman karşılaştırılacaktır.

3.1. İsteme

Henüz gerçekleşmeyen, ancak çeşitli derecelerde gerçekleşme potansiyeli bulunan istekler, günlük hayatta toplumsal ilişkileri paylaşan insanların birbirlerinden bir şey isterken kullandıkları; birinci kişilerde niyet edilen, gerçekleşme potansiyeli olan dilekleri karşılayan, ikinci ve üçüncü kişilerde yönlendirici niteliği olduğu için tavsiye, öneri tembih vb. anlam nüveleriyle yakın duran bir anlam alanıdır (Aslan-Demir, 2008, s. 94). Bu anlam alanı dilde, biçimbilimsel, sözlüksel, sözdizimsel işaretleyiciler ve parçalar üstü sesbirimle gösterilebilir.

Alan araştırması sırasında Telhab'dan derlenen Halaçça kayıtlarda, istek ifadeleri için *hişâ-* "istemek" ile bu fiilden sonra gelen ve istek bağımlı biçimbirimiyle (optative) çekimlenmiş bir fiil birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanım Farsçanın etkisiyle oluşmuştur. Farsçada isteme kipliği *xastan* "istemek" ve devamında gelen çekimli fiille ifade edilir. Örneğin *mixām beram bā šāhr* "şehre gitmek istiyorum." Bu kullanım, Telhab Halaççasında seçilmiş kopya şeklinde görülür. İstek anlamını içeren temel fiil Türkçe cümle tipolojisinden farklılaşarak tümlecın solunda kullanılmıştır.

- (1) THal. *hişōm filmkâ haz vaqam*
“ben biraz filme bakmak istiyorum”
- (2) THal. *berāy Muhammād hişom yovayam mädräsäkâ kâ Muhammād uça dârs hōqur.*
“Muhammet için, Muhammet’in ders gördüğü okula gitmek istiyorum.”
- (3) THal. *hişōriyz sizkâ xäläcläriy häli märäsimpläri hayyaq*
“size, Halaçların ölü merasimleri anlatmak istiyoruz.”

Bu tür ifadelerin olumsuzluk yapıları da Farsçadaki isteme kipliğinin olumsuzluk ifadesi de dil ilişkileri sonucu şekillenmiştir. İsteme kipliğinin olumsuzluk ifadesi, yapıdaki *hişâ-* “istemek” ana eylemine olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle oluşur.

- (4) THal. *çōnkâ äre, hişämōrum uniy yaniça yäza yäpīgām*
“çünkü, evet, onun yanında yemek yemek istemiyorum.”

Halaççada isteme kipliği ifadelerinde, *hişâ-* eyleminden sonra gelen *ki* biçimbirimiyle yan cümle yapısı da oluşturulabilir. Bu yapı Halaççada çok işlektir. *hişärättim kâ...* “istiyordum ki...” gibi. Bu tür ifadelerde *kâ* biçimbiriminden önce gelen *hişâ-* eyleminin öznesi ile *kâ* biçimbiriminden sonra gelen ve *-GA* istek biçimbirimiyle çekimlenmiş eylemin öznesi aynı (bk. örnek 11) ya da farklı (bk. örnek 12) olabilir.

- (5) THal. *dädäm däq oçay hişärätti kâ moällim olyam*
“o zamanlar babam da öğretmen olmamı istiyordu.”
- (6) THal. *män hişorum kâ kälgili yilça Anqaraqa kälgäm.*
“gelecek yıl Ankara’ya gelmek istiyorum.”

Farsçanın istek yapısı, İran’daki diğer Türk dillerine de kopyalanmıştır. Örneğin, Tebriz Azerbaycan Türkçesindeki istek ifadeleri *istâ-* “istemek” eyleminden sonra gelen diğer eyleme *-A* istek kipinin eklenmesiyle oluşturulur.

- (7) TAz. *män istämiräm celä bura*
“ben buraya gelmesini istemiyorum.” (Kıral, 2005, s. 287)

Telhab Halaççasında çok sık olmamakla birlikte *şâ-* “istemek” bağımsız biçimbirimi de isteği ifade etmek için kullanılabilir. Bu ifade Türkçenin tipolojisine uymaktadır. Farsçanın etkisiyle, Türkçenin tipolojine uygun olan bu tür yapıların kullanımı azalmıştır.

- (8) THal. *män pul şäyorom.*
“ben para istiyorum.”

3.2. Gereklilik

Palmer’in (2001) sınıflandırmasında, eylem kipliği (event modality) altında yer alan gereklilik, Halaççada farklı şekillerde işaretlenir. Gereklilik ifadesi için Halaççada genellikle kişisiz (impersonal) *käräk* ve *istek/emir* ile çekimlenmiş

yüklem kullanılır. Burada kullanılan kiplik işaretleyicisi *kārāk*, Farsçadaki *bāyad* ile aynı işlevdedir (Kıral, 2004, s. 291). Söz dizimi açısından da cümlelerin başında yer alır ve ifadenin tamamını etkiler (bk. Üzümlü, 2017, ss. 23, 137).

- (9) THal. *kārāk bānim tikānim vārigāy*
“benim dikenimi vermesi gerek”
- (10) THal. *āz yaniçā häydi män kārāk bi hilā işgi vurğām*
“kendi kendine benim bir hile yapmam gerek dedi”
- (11) THal. *nānāmiz kāldi burda haydi kārāk buda dāhatçā alyay*
“annemiz geldi burada dedi: burada köyden kız almaman gerek...”
- (12) THal. *kārāk sān māmā komāk ātikāy.*
“sen bana yardım etmelisin.”
- (13) THal. *mām kārāk uni yāpigām.*
“ben onu yemeliyim.”

Yapısında *kārāk* biçim birimi bulunan kiplik ifadelerinin olumsuzluk yapıları, genellikle *kārāk* biçim biriminden sonra gelen ve istek/emir biçim birimiyle işaretlenmiş eyleme *-mA* olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmesiyle oluşturulur (bk. 13, 14). Bununla birlikte *kārāk* biçim birimine *-māz* bağımlı biçim biriminin eklenmesiyle de olumsuzluk ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (bk. 15).

- (14) THal. *kārāk hiçgār kālmāgā.*
“içeri gelmemeli.”
- (15) THal. *kārākmāz bizā pul vārgāy.*
“bize para vermeniz gerekmez”

Gereklilik ifadelerinin olumsuz biçimleri *lāzem day* yapısıyla da ifade edilir. Bu biçim Farsçada işlek olarak kullanılan *lāzām nist* “lazım değil” yapısından kopyalanmıştır.

- (16) THal. *lāzām dāy ki bu sāzi yazğay*
“bu sözü yazman gerekli değil”

Farsçada gereklilik ifadesi için kullanılan *bāyad* biçim birimi dil ilişkilerinin yoğunluğu nedeniyle Halaççada genel olarak da kopyalanmıştır. Diğer kiplik birimi *kārāk* gibi bunun kullanımında da istek/emir kipiyle çekimlenmiş bir fiil kullanılır.

- (17) THal. *elān mām bāyād Fārmāhinkā varğam bā'd...*
“şimdi Fermehin’e gitmeliyim sonra...”
- (18) THal. *āğār hiçoriy u baluğlariy kārgāy, bāyād maşin alyay*
“Eğer köyleri görmek istiyorsan araba almalısın.”

Gereklilik kipinin olumsuzluk biçimleri farklılık gösterir. Yukarıda görüldüğü gibi *kārāk* ile kurulan gereklilik yapılarında olumsuzluk işaretleyicisi istek/emir

biçimbirimini alan fiile gelirken, *bâyäd* ile kurulan gereklilik kipi yapılarında olumsuzluk işaretleyicisi *nâ-* (Farsçadan genel kopya) *bâyäd* yapısından önce gelir.

(19) THal. *nâbâyäd hämişä hanumiy dädäsiykä vaqsa...*
“sürekli eşinin babasına bakmamalı”

Bu birim Farsçanın yoğun etkisi altındaki Tebriz Azerbaycan Türkçesinde de görülür:

(20) TAz. *o bâ:yad dârs oxıya*
“o ders çalışmak zorunda” (Kıral, 2005, s. 292)

Telhab’da yapılan derlemelerde *-GUIUK* biçimbiriminin, bir örnekte gereklilik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

(21) THal. *hätmän, Mohsän hayyuluqar*
“kesinlikle, Mohsen söylemelidir.”

Halaççanın diğer ağızlarında genellikle gelecek zamanı işaretleyen *-GUIUK* (bk. Bosnalı 2008, s. 813) Telhab Halaççasında, sıfat yapan bir bağımlı biçimbirim olarak da işlev görür.

(22) THal. *uçä içgülik suv varattu.*
“orada, içecek su vardı”.

Telhab, Halaçlar ile Oğuz Türklerinin bir arada yaşadığı bir yerleşim birimidir. Bu nedenle bu köyde iki dil arasında dil ilişkileri yoğundur. Telhab’da konuşulan Oğuzcadan Halaççaya dilbilimsel birimler kopyalanmıştır. Kopyalanan bu birimler arasında kiplik işaretleyicileri de yer alır. Oğuzcada gereklilik ifade etmek için fiile eklenen *-mAIU* biçimbiriminin Telhab Halaççasında farklı işlevlerde kullanılır. Bu biçim birim yükleme gelip gereklilik kipliğinin işaretleyicisi işlevinde kullanılmasına rağmen (20) nadiren isimlerden önce eyleme eklenerek sıfat işlevli yan cümleler kurmaktadır (21).

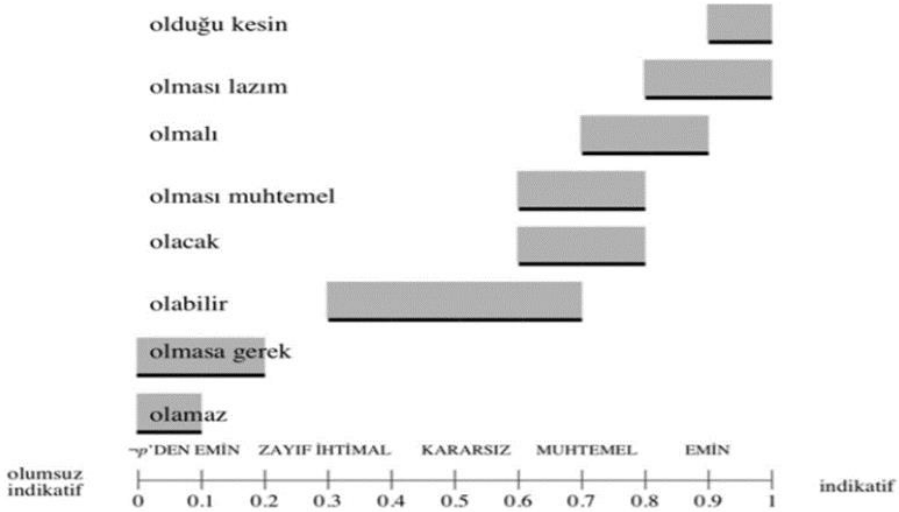
(23) THal. *bäle, nävrüzça baluqqa kälmäliri, çön fämilisi tälxäbça yürüyör*
“evet, bahar bayramında köye gelmelidir, çünkü ailesi Telhab’da yaşıyor.”

(24) THal. *hoqumalu kätâb yazmuş*
“okunması gereken kitap yazmış”

3.3. Olasılık Bildirimi

Anlambilimsel çatı ulamlarından *olasılık* kipliği, konuşurun aktardığı olay ve durumla ilgili belirsizliği, emin olamama durumunu, şüphesini, tahminini, çıkarımını kısacası olası durumlarını farklı düzeylerde işaretler. Olasılık, kiplik sınıflandırmalarında genellikle bilgi kipliğinin alt ulamı olarak ele alınır. Olasılık skalasında da gösterildiği gibi (bk. Renztsch, 2013, s.156; Renztsch, 2015, s. 244) konuşurun, aktardığı olay ve durum karşısında belirsizliğinin dereceleri vardır.

Renztsch, Türkiye Türkçesindeki benzer kullanımları kendi içinde derecelendirerek aşağıdaki skalayı oluşturur.

Kaynak: Renztsch, 2013, s. 156

Renztsch, olasılık bildiren bu değerlerin noktasal değil, çizgisel olduğunu, bu nedenle olasılık işaretleyicilerinin skaladaki noktalarının kimi durumlarda örtüşebildiğini ifade etmiştir. Örneğin biçimbilimsel işaretleyici *-mAll* ile sözlüksel işaretleyici *lazım*'ın skaladaki değerleri örtüşür: *olması lazım = olmalı* (Renztsch, 2013, s. 153).

Telhab Halaççasındaki olasılık ifadeleri de çeşitlilik göstermektedir. Epistemik skalanın yukarısında bulunan kesinlik ifadeleri, Telhab Halaççasında *xātmān*, *hālbāt* gibi bağımsız biçimbirimlerle işaretlenir. Farsçadan kopyalanan bu işaretleyicilerin epistemik skaladaki değerleri örtüşür.

(25) THal. *xātmān xālāci bilōr fāqat uça farisi danişōr*
 “kesinlikle Halaçça bilir; fakat orada Farsça konuşur.”

(26) THal. *hālbāt tāhran varuda yikkā šāhrār.*
 “Elbette, Tahran en büyük şehirdir.”

Konuşurun aktardığı olay ve durum ile ilgili belirsizliğin derecesi düşükse Telhab Halaççasında *kārāk olsa* “olsa gerek” yapısının kullanıldığı tespit edilmiştir.

(27) THal. *hām tābrizçā hām širāzça xālāçlār kārāk olsa ammā ālān mān bilmōrom*
 “hem Tebriz’de hem de Şiraz’da Halaçların olması gerek ama ben bilmiyorum”

Olasılık skalasının aşağısında ise kesinlik bildirmeyen, konuşurun şüpheyle yaklaştığı tutumların ifadesi yer alır. Bu yapıların ifadesinde bağımlı yapılarla birlikte Farsçadan kopyalanan bağımsız yapılar da kullanılır. *Momkin*, *imkân* ve *bâlki*, Farsçadan Halaççaya geçmiş genel kopyalardır.

(28)THal. *hayōrlār kā bālkā ayūt kiniçā kälir.*
“diyorlar ki belki bayram gününde gelir”

(29)THal. *elān momkinār kā komça häili xälāç kārşän.*
“şimdi Kum’da çok fazla Halaç görmem mümkündür”

(30)THal. *bāle imkânluq vārar hadrusi kalgā*
“evet, başkasının gelme ihtimali var”

Bosnalı (2010), Halaççadaki tasarlama kiplerini değerlendirdiği çalışmasında, *momkin* ~ *mümkün* biriminden sonra gelen fiilin mutlaka -GA istek kipiyle işaretlendiğini belirtmiştir. Bosnalı’nın araştırma sahasında yer almayan Telhab’dan elde edilen verilerde kiplik bildiren zarftan sonra gelen fiile -sA işaretinin de eklendiği tespit edilmiştir (bk. 23. örnek).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Telhab Halaççasında olasılık bildiren analitik birimlerin genellikle Farsçadan kopyalandığı görülür. Analitik birimler yanında Telhab Halaççasında -*Abil*- kipinin de işlek olarak kullanıldığı görülür. Bu birim hem bilgi kipliğinin alt ulamı olarak *olasılık* (27. örnek), hem de eylem kipliğinin alt ulamı olarak *olanaklılık* (28. örnek) bildirir. -*Abil*-, -*Ibil*-kiplerinin Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılmasında Telhab Oğuzcasının etkisi söz konusudur.

(31)THal. *fıkr ätōm kā mohammād qulaq hasabilmez.*
“Muhammed’in dinlemeyebileceğini düşünüyorum”

(32)THal. *hişorum kalgām ammā zābān-ä istanbōli danişabilmōm kā.*
“gelmek istiyorum ama İstanbul dilini konuşamıyorum ki..”

Sonuç

Halaçça, tarihsel gelişim sürecinde oynadığı rol itibarıyla Türk dilleri arasında özel bir yere sahiptir. Farsçanın etkisiyle birçok köyde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Halaçça, Telhab bölgesinde nispeten daha iyi korunmuştur. Telhab bölgesinde yapılan kayıtlarda, kipliğin anlambilimsel çatı ulamları gereklilik, olasılık ve istek bildirimlerinin işaretleme yolları açısından Halaççada çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Telhab Halaççası diğer Halaç varyantları gibi kiplik ulamlarının ifadelerinde Farsçadan kopyalamalar yapmıştır. Telhab Halaççası metinlerinde, istek ifadeleri için *hişā*- “istemek” ya da *şā*- “istemek” fiilleri ile bu fiillerden sonra gelen ve istek bağımlı biçimbirimiyle (optative) çekimlenmiş bir fiil birlikte kullanılır. Farsçada gereklilik ifadesi için kullanılan *bāyad* biçimbirimi dil ilişkilerinin yoğunluğu nedeniyle Halaççaya genel olarak da kopyalanmıştır. Diğer kiplik birimi *kārāk* gibi bunun kullanımında da istek/emir

kiyiyle çekimlenmiş bir fiil kullanılır. Telhab Halaççasındaki olasılık ifadeleri de çeşitlilik göstermektedir. Telhab Halaççasındaki *xātmān*, *hālbāt* kesinlik ifade eden işaretleyiciler ile *bālkā*, *momkin* olasılık ifade eden işaretleyiciler Farsçadan kopyalanmıştır. Telhab köyünde, Halaçlar ile Oğuz Türkleri bir arada yaşarlar. Bu nedenle bu köyde iki dil arasındaki dil ilişkileri yoğundur. Telhab'da konuşulan Oğuzca'dan da Halaççaya dilbilimsel birimler kopyalanmıştır. Oğuzcada gereklilik ifade etmek için fiile eklenen *-mAIU* biçimbiriminin Halaççada kullanıldığını gösteren örnekler tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

bk.	: bakınız
Far.	: Farsça
Hızl.	: Hazırlayan
İng.	: İngilizce
krş.	: karşılaştırınız
Özb.	: Özbekçe
s.	: sayfa
Rus.	: Rusça
TAz.	: Tebriz Azerbaycan Türkçesi
THal.	: Telhab Halaççası
TTü	: Türkiye Türkçesi
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
vb.	: ve benzeri

Kaynakça

- Aslan-Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Barbiers, S., Beukema, F. ve van der Wurff, W. (Ed.). (2002). *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Bosnalı, S. (2008). Halaç Türkçesinde Gelecek Zaman: Biçim, Değişke, Kullanım. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 809-822). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bosnalı, S. (2010). Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış. *Bilig*, 53, 67-88.
- Bussmann, H. (1996). *Dictionary of Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Bybee, J., Fleischman, S. (1995). Modality in Grammar and Discourse: An Introductory Essay. B. Joan, S. Fleischman (Ed.). *Modality in Grammar and Discourse* içinde (ss. 1-14). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Cemrasi, A. A. (2017). Ali Asgar Cemrasi ile Halaç Türkleri ve Halaç Türkçesi Üzerine Bir Röportaj. Raportör ve Farsçadan çeviren: Umut Başar. *Türk Yurdu-İran Özel Sayısı*, 354, 60-62.

- Demir, N. (2003). Popüler Dil Tartışmalarına Dil İlişkileri Açısından Bakış. *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz* içinde (ss. 37-44). Ankara: Ankara Ticaret Odası-Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları.
- Demir, N., Aslan, S. (2010). Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki –(y)A. *Turkish Studies*, 5/4, 276-290.
- Doerfer, G. (1999). İran'da Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansı. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (ss. 303-310). Ankara: TDK Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. N. Demir (Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Kıral, F. (2000a). Copied Relative Constructions in Khalaj. A. Göksel, C. Kerslake (Ed.) *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceeding of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics (Turcologica 46)* içinde (ss. 181-188). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kıral, F. (2000b). Reflections on –miş in Khalaj. L. Johanson, B. Utas (Ed.). *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (ss. 89-101). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Kıral, F. (2004). Converging Codes in Iranian, Semitic and Turkic. E. A. Csató, B. Isaksson, C. Jahani (Ed.). *Linguistic Convergence and Areal Diffusion. Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic* içinde (ss. 3-31). London, New York: Routledge Curzon.
- Kıral, F. (2005). Modal Constructions in Turkic of Iran. É.Á. Csató, B. Isaksson, C. Jahani (Ed.). *Linguistic Convergence and Areal Diffusion. Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic* içinde (ss. 285-295). London and New York: Routledge.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rentzsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *Bilig*, 67, 129-168.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

